

Göran Therborn

Brytningarnas och genombrottens årtionde. Den nya vänstern och resten av 60-talet

[Denna artikel är hämtad från antologin *Marx i Sverige* (Arbetarkultur 1983)]

Kastvindar och strömkantringar

marxismens historia har knappast någon period varit så växlingsrik som 1960-talet. Det började med socialdemokratins programmatiska avmarxifiering — med stereotyp tysk grundlighet och konsekvens klarast uttryckt i SPDs Bad Godesbergprogram från 1959 — och klingade ut i den unga radikala generationens ropande efter ett revolutionärt marxist-leninistiskt parti. Delvis som en reaktion på socialdemokratins utveckling, men än mer på grund av kommunisternas inte bara isolerade utan också, efter händelserna 1956, defensiva och tämligen rådvilla position upplevde det västeuropeiska 60-talet en kort period av en självständig vänstersocialistisk marxism. Kring mitten av årtiondet samlade den italienske socialisten Lelio Basso olika vänstersocialistiska varianter kring ett tidskriftsprojekt på tre språk, italienska, franska och engelska. I sin engelska version hette tidskriften *International Socialist Journal*. Den militanta fackföreningsrörelsen i Italien och Wallonien inspirerade ett nytt strategiskt tänkande, centrerat kring begreppet ”strukture reformer” utvecklat av Ernest Mandel och, framför andra, André Gorz.

Ovannämnda båda tendenser framstår på visst avstånd som varande av ganska begränsad betydelse. Visserligen var SPDs häftiga förnekande av sitt marxistiska förflutna, slutet på den tradition som en gång var den internationella marxistiska arbetarrörelsens odiskutabla centrum. Men än mer var Bad Godesberg ett uppbrott från en nederlagens, feghetens och de fatala misstagens tradition, 1914, 1919, 1933 och 1945-49. På 70-talet skulle det visa sig att det också fanns nya vägar för marxismen in i delar av socialdemokratien i vissa länder. De socialistiska folkpartierna i Danmark och Norge kom visserligen att visa sig ha större seghet och bredare attraktionsförmåga än de nya febrila organisationsbildningarna från de stormande åren omkring 1970, men som en särskild strategi och ideologi löstes vänstersocialismen upp av vindarna 1968.

Mera genomgripande verkningar hade tre andra 60-talsföreteelser.

1.

Den tydligaste vändningen, fullt klar i sin innebörd för dem som deltog i och upplevde den, var marxismens globalisering. Marxismen slutade att vara eurocentrerad i såväl teori som praktik. Det nya var inte marxismens spridning och tillämpning utanför Europa. Därvidlag hade den ryska revolutionen och Komintern redan haft sina väldiga återverkningar. Det nya var att utomeuropeiska revolutioner blev en inspirationskälla och ett stöd för marxismen i Europa och Nordamerika: Kuba, Vietnam, Kina och revolutionära rörelser på de tre kontinenterna. Det nya var också, att analysen av Tredje världen och dess förhållande till den utvecklade kapitalismen, imperialismen som underutvecklingens orsak och drivkraft, blev ett centralt ämne för marxistisk teori och analys. (Den klassiska marxistiska imperialismteorin, hos Lenin och andra, hade kretsat kring imperialismens effekt på de kapitalistiska stormakterna, på relationerna mellan dem och på klasskampen inom dem.)

2.

För det andra. Åtminstone nu efteråt kan man skönja, att 60-talet var *början till den internationella kommunistiska rörelsens upplösning*. Därmed, som kontrapunkt till den nya

globaliseringen, uppkom en stark nationell differentiering av den marxistiska tradition som de kommunistiska partierna varit bärare av. Det var en mycket komplex och motsättningsfylld process, vars resultat först blev uppenbara i slutet av 70-talet, efter en serie nederlag och våldsamma inre konflikter. Upplösningen var inte en effekt av nya socialistiska alternativ. De första åtta åren av 60-talet såg två sådana alternativ blomma upp, för att sedan snabbt vissna och ersättas av kortvariga försök till kommunistisk förnyelse.

Det ena av de båda alternativen var den vänstersocialistiska strömning som redan nämnts. Det andra var den, huvudsakligen moraliskt-humanistiskt framdrivna proteströrelse som i England och USA gick under beteckningen ”den nya vänstern”. I England tog den sitt viktigaste politiska uttryck i Kampanjen för kärnvapenavrustning. I USA var studentorganisationen SDS (Studenter för ett demokratiskt samhälle) och medborgarrättsrörelsen, den nya vänsterns samlingspunkt, den tidiga studentrörelsen och protesterna mot Vietnamkriget dess kampområden. Den ”utomparlamentariska oppositionen”, APO, i Västtyskland och den franska studentrevolten i maj 68 hörde till ungefär samma tendens, fast under andra beteckningar.

Men vid årtiondets slut var båda alternativens energi uttömd. *International Socialist Journal* upphörde, liksom antikärnvapen-marscherna och SDS upplöste sig självt 1969. Härpå följde det marxist-leninistiska eller revolutionärt marxistiska partibyggnadens tid, samtidigt som, mera i skymundan en annan kommunistisk förnyelseprocess påbörjades, som ett tag i mitten av 70-talet skulle stå i vänsterpolitikens centrum, eurokommunismen.

Den kinesiska ”revisionism”-kritiken och kulturrevolutionen tillsammans med den sociala polariseringen i slutet av 60-talet gav den nya vänstern och vänstersocialismen en stöt i revolutionär kommunistisk riktning. Det decennium som börjat i tecken av avmarxifiering eller användningen av Marx som välståndskapitalismens kultur- och moralkritiker mynnade, för den unga radikala generationen, ut i marxismen som den revolutionära klasskampens ideologi.

De revolutionära förhoppningarna grusades snart, och i Kina blev kulturrevolutionen föremål för en fullständig omvärdering.

Den mest bestående effekten av maoismen blev brytningen med Sovjetunionen. I Västeuropa kom de flesta maoisterna snart att inta en förtrupperposition i det nya kalla kriget och i många fall en roll som antikommunismens och antimarxismens stöttrupp.

Också i ett annat avseende inrymde 60-talet en vändpunkt i den kommunistiska rörelsens historia. Den sovjetiska inmarschen i Tjeckoslovakien 1968 var den första sovjetiska åtgärd som öppet och skarpt kritiserades och fördömdes av flertalet kommunistiska partier i Västeuropa. Den eurokommunistiska utvecklingen under 70-talet utvecklade och befäste sprickan från 1968. Å andra sidan visade sig snart det västeuropeiska samhällets och politiska systemets seghet överstiga de eurokommunistiska krafterna. Den närmaste effekten blev en ytterligare accentuering av den kommunistiska rörelsens upplösning.

Kommunistiska partier är naturligtvis fortfarande en viktig politisk kraft i många länder, och det finns knappast några tecken på att de skulle sluta att vara det. Men man kan inte längre tala om en specifik kommunistisk marxism i internationell bemärkelse. Arvet från Lenin och Oktoberrevolutionen har skingrats. Det är en historisk vändpunkt.

3.

En tredje betydelsefull vändning i marxismens historia gäller den västerländska marxismen själv. 1960-talet såg början på en *tredje epok i den marxistiska teorins utveckling*.

Den klassiska marxismen var den första, Andra Internationalens marxism. I alla sina olika

varianter, från Bernstein till Lenin och Luxemburg, hade den sitt centrum i *kritiken av den politiska ekonomin*, i analysen av kapitalismens ekonomiska utvecklingstendenser. Världskriget och Oktoberrevolutionen skakade den traditionen i sina grundvalar. Rent politiska frågor, krig, stat, politisk taktik och strategi, politisk revolution, problem som bara fragmentariskt hade behandlats av Marx och Engels, kom i förgrunden. Men trots Lenins [Staten och revolutionen](#), Gramscis politiska analyser och austromarxismen hos Otto Bauer och Max Adler kom marxismen aldrig att fullt utvecklas som kritik av den politiska teorin.

Världskriget och de revolutionära stormvågorna 1917-19 hade skakat den idealistiska filosofin i Europas kulturcentra och drivit upp en ny revolutionär intelligentsia. Efter den revolutionära politikens nederlag i väst tog den sig framför allt konstnärlig och filosofisk form. Stalinismens förstelning av leninismen och fascismens seger i Italien, Österrike och Tyskland gav den marxistiska teorin i de utvecklade kapitalistiska länderna en ny inriktning, varken ekonomisk eller politisk. Som teori kom den att framför allt ta sitt uttryck som *filosofi*, som kritik av den borgerliga filosofin, som metodkritik och som metodlära. Från Lukács, Korsch och (delvis) Gramsci via Frankfurtskolan, till Henri Lefebvre, Galvano della Volpe, Sartre och Althusser var den ”västliga marxismen” en art av filosofi. Med undantag för de tre förstnämnda var dess främsta tänkare akademiskt utbildade filosofer, filosofiprofessorer, utom Sartre.¹

Härvid kom 60-talet att betyda början på en ny era. Detta blev dock tydligt och klart först något senare. Studentrörelsen i många länder var starkt inspirerad av Herbert Marcuse, och den sista stora varianten av den filosofiska marxismen trädde fram just under 60-talet, Althusser. Men den nya generation marxistiska intellektuella som årtiondet framfödde blev inte filosofer utan samhällsvetenskapare. *Kritiken av sociologin* kom att ersätta kritiken av filosofin och, till övervägande del också kritiken av den politiska ekonomin. De viktigaste övergångsgestalterna, båda komna ur den filosofiska västliga marxismen, var Perry Anderson, som fr o m 1964 gav tidskriften *New Left Review* en prägel av samhällsvetenskaplig analytisk marxism, och Nicos Poulantzas. Poulantzas' 1968 utkomna *Politisk makt och sociala klasser* visar i kontrast till Althusser m fl *Att läsa Kapitalet* (från 1966), en övergång från filosofi och marxistisk text-tolkning till samhällsvetenskaplig teoribildning. Under 70-talet och 80-talet har den samhällsvetenskapliga marxismen, framför allt i de anglosaxiska länderna men också i Tyskland, utvecklats snabbt och producerat ett stort antal arbeten som rönt stor respekt i fördomsfria icke-marxistiska vetenskapliga kretsar. På flera områden har också brittisk och amerikansk marxistisk historieskrivning kommit att inta en central, ibland t o m dominerande, vetenskaplig ställning.²

Marxismernas innebörd

Utvecklingen av marxismen i Sverige under 1960-talet måste ses och bedömas inom en internationell ram av den art som hastigt frihandstecknats ovan. Det var en utveckling som tog sig speciella former och uttryck, men en utveckling i avgörande grad bestämd av internationella händelser och tendenser. Men ett internationellt och historiskt perspektiv räcker inte. Vi behöver också några elementära analytiska distinktioner. Vad är marxism?

Meningen med den frågan är inte att legitimera någon speciell tolkning av marxismen, utan att göra det möjligt att på ett någorlunda klart sätt kunna skriva om den. Vad vi är ute efter är, vad

¹ Se vidare P. Anderson, *Considerations on Western Marxism*, London, NLB, 1976. [svensk översättning *Om den västerländska marxismen*, 1984]

² Se vidare G. Therborn, ”Den samhällsvetenskapliga marxismens uppkomst och klassanalysens problem”, i E. Hobsbawm m.fl. (red.) *Storia del Marxismo* vol. 4, Torino, Einaudi, 1982. (Engelsk översättning ska komma 1983 eller 1984 på Harvester Press.)

har Marx använts till av dem som kallat sig marxister? Eller, med andra ord, vad är det för verksamheter som de facto har gått under beteckningen marxism?

Åtminstone fyra eller fem marxistiska verksamheter synes kunna urskiljas.

1. Marxismen som *kritik*, som kritik av teorier och/eller som kritik av samhällsliga och kulturella förhållanden.

2. Marxismen som *analys* av hur samhället fungerar, som förklaringar varför olika företeelser förekommer, utan någon speciell värdering av de fenomen som studeras, analyseras och förklaras.

3. Marxismen som *politisk strategi och taktik*, d v s som riktningsskiss för politiskt beslutsfattande.

4. Marxismen har också tagit formen av *självreflektion* och *självtolkning*, d v s marxister har också ägnat sig åt att utreda vad Marx "egentligen sa" och hur Marx och marxismen egentligen bör förstås.

5. Marxismen kan också fungera som *symbol* och användas, mer eller mindre rituellt, för att uttrycka en viss samhörighet och ett politiskt-ideologiskt sammanhang i tid och rum.

Man skulle kanske kunna säga, att när marxismen fungerar "på riktigt" så är den 1-5 och framför allt 1-3 samtidigt, att verksamhet 4 är ett krissymptom och att den femte användningen av Marx ensam är ett förfalluttryck. Men här är vi inte ute efter normativa påståenden.

Mycket av den klassiska marxismens kraft och vitalitet låg i dess koppling av analys och strategi, t ex Hilferdings *Finanskapitalet*, Kautskys *Agrarfrågan*, Lenins [Kapitalismens utveckling i Ryssland](#) och [Imperialismen som kapitalismens högsta stadium](#). I västmarxismen försvinner inte bara den strategiska användningen, utan också, i övervägande utsträckning, den analytiska. Marxismen blir nu kritik och metodologisk självreflektion.

1960-talet innebar en snabbt och starkt vidgad receptionsrets för marxistisk samhälls- och kulturkritik och för självstudium och metoddiskussion. Som analys utvecklades marxismen framför allt i frågor om imperialism och underutveckling, därvid också kopplad till strategiska problemställningar. Den nya samhällsvetenskapliga marxismen kom annars, under 70-talet och framåt, att mer och mer isoleras från konkret politik.

För den unga generationen av radikaler fick marxismen en oerhört viktig symbolisk innebörd, men detta visade sig snart vara en överhettad övergångskonjunktur. Det bestående resultatet av vad som hände, i socialdemokratien, inom den kommunistiska rörelsen och inom vänstern utanför socialdemokrati och kommunism var snarare, att marxismen förlorade sin betydelse som symbolisk referenspunkt. Marxismens livskraft blir därmed helt beroende av dess användbarhet för analys, kritik och strategi.

Marx i det svenska 60-talets början

Marxismens ställning i Sverige vid 60-talets ingång var svag och isolerad. Till sitt innehåll var den föga utvecklad.

Inom svensk socialdemokrati har avståndet mellan programmatisk retorik och vardaglig praktik alltid varit relativt litet. För Erlanders generation hade marxismen inte ens ett symbolvärde. SAPs programrevision 1960 var tämligen odramatisk. Den diskreta reformistiska marxismen i 1944 års program rensades ut. I stället för "de på ett privatkapitalistiskt produktions sätt vilande borgerliga samhällena", arbetarklassens "historiska uppgift att vara bärare av en ny produktionsordning" och

arbetarnas ”klasskamp” i 1944 års formuleringar, trädde nu ”välfärdssamhället”, som ”i en rad länder efterträtt massfattigdomens, otrygghetens och de skarpa klassmotsättningarnas samhälle” och ”viljan att förverkliga... idéer om frihet och jämlikhet, samarbete och broderskap ...”. 1960 års socialdemokratiska programskrivare ansåg dock, det ska erkännas, att ”även i välfärdssamhället kvarstår många av kapitalismens ursprungliga drag”.

Marxismens ställning i svensk socialdemokrati 1960 belyses väl av vad en av det nya programförslagets två kritiker från vänster hävdade på 1960 års kongress:

Vi förstår att det har varit nödvändigt att plocka bort en besvärande marxism... Det må så vara, att den marxistiska historieuppfattningen och allt vad därmed sammanhänger är lögn, men om man plockar bort detta charmfulla och tjusiga, måste man sätta något annat i stället. Vi måste få ett program med något av visionära framtidsblickar.³

För kritikerna av 1960 års program var Marx och marxismen på sin höjd en symbol, som borde ersättas med något likvärdigt eller på något sätt bevaras som sådan.⁴

Ernst Wigforss, författaren av 1944 års program, teg i den offentliga debatten. För den unga generationen framstod han då snarast som en utopisk socialist, och i festskriften till hans 80-årsdag 1961 understryker de författare som behandlar Wigforss' ideologi, Erlander och Agne Gustafsson, hans distans till marxismen.⁵

Men bland hyllningarna till Wigforss förekom också ett kraftfullt försvar för marxismen, för dess vetenskapliga och politiska aktualitet. Det var skrivet av en lundensisk studentpolitiker, som aldrig hade något egentligt inflytande inom SAP, men som var en viktig föregångare för hela den lundensiska studentvänstern, — vilken från mitten av 60-talet blev ett betydelsefullt intellektuellt centrum för svensk marxism — och sedermera kom att bli en ledande politiker och ideolog i VPK, Jörn Svensson.⁶

Händelserna 1956 — SUKPs 20e kongress, Ungern — hade begränsade direkta effekter på SKP. Dess intellektuella, aldrig särskilt många, teg och drog sig tillbaka i studier och kritisk enskild prövning, i stället för att, som i ex England och Frankrike, komma i öppen konflikt med partiet och utveckla en ny marxistisk diskurs, för en kort tid. Partiets energi kom att inriktas på stöd åt SAPs och LOs linje i ATP-frågan, vilket sannolikt hade en avgörande betydelse för att en splittring och en SF-utveckling undgicks. Partiet hade aldrig rymt någon stor marxistisk tradition och i början av 60-talet började den fördröjda politiska krisen för partiet att bli akut.

Den marxism som SKP representerade och stod för, var i början av 60-talet isolerad och defensiv. Men där fanns ett undantag. 1959 och 1962 publicerade C H Hermansson två stora undersökningar, Koncentration och storföretag respektive Monopol och storfinans. Särskilt den senare och dess analys av de ”femton familjerna” kom att väcka stort uppseende och kom att bana väg för statliga offentliga utredningar om ekonomisk maktkoncentration. De gav också en grund för en skärpt kommunistisk kampanj mot ”storfinansens”. Vid en historisk genomlysning av det svenska 60-talet framstår dessa Hermanssons arbeten som den svenska marxismens tyngsta analytiska bidrag.

I den intellektuella debatten var marxismen som mest marginell. Några stora marxistiska teoretiker och analytiker hade Sverige aldrig hyst. Den efterkrigstida akademien och

³ Roland Morell, *SAP Kongressprotokoll 1960*, s. 258. Den andre kritikern, Sven Wetterling, efterlyste en klarare antikapitalism, men sade ingenting om marxism.

⁴ Se t.ex. K. Fredriksson, ”Hundra år med och mot Marx”, *Tiden* 1960, särskilt s. 267.

⁵ *Idé och handling*, Sthlm, Tiden, 1961, ss. 8, 25-26.

⁶ J. Svensson, ”Marxism i vår tid”, i *Idé och handling*, a.a.

kulturdebatten präglades av en militant anti-marxistisk positivism och empirism. Herbert Tingsten var landets både mest betydande och dominerande intellektuelle. Universiteten hölls nästan kemiskt rena från marxism, även om det nya ämnet ekonomisk historia härbärgerades, som studenter och doktorander, två blivande marxistiska professorer och en blivande kommunistisk riksdagsman (Bo Gustafsson, Lars Herlitz och Jörn Svensson). (Ingen av dem hade vid början av 60-talet publicerat något mera betydande arbete.)

Den intellektuella marxism som fanns, företrädde främst av några författare och kritiker. Poeten, kritikern och konsthistorikern Erik Blomberg var kanske den främste, men hans stora biografi över Ernst Josephson hade mer en psykoanalytisk än en marxistisk metodik. Arnold Ljungdal hade i slutet av 40-talet givit ut en sammanställning av [Marxismens världsbild](#). Tidskriften *Clarté* hade en övervägande litterär och antiimperialistisk inriktning. En stor kritiker och författare som Artur Lundkvist räknade sig nog politiskt som marxist, men hans intellektuella verksamhet hade annan prägel. En lärd kulturessayist som Gunnar Gunnarsson hade i början av 60-talet en undanträngd ställning. Där fanns också, under många år, en informell marxistisk diskussionsgrupp, kallad Sociologgruppen. Den omfattade några mycket framstående och betydande gestalter inom gränsområdet mellan medicin och socialpolitik som Gunnar och Maj-Britt Inghe, Gustav Jonsson och John Takman, en demograf och statistiker som Erland Hofsten, en av den härskande positivismen utstött sociolog som Börje Hansen, C H Hermansson m fl.⁷ Inom sina discipliner kom Gunnar Inghe och Gustav Jonsson att få stor och skolbildande betydelse, men de kom aldrig i centrum av samhällsvetenskaplig eller marxistisk debatt.

Förändringens år i svenskt radikalt 60-tal är inte 1968 utan 1965. Redan i januari 1964 har visserligen SKP haft sin 20:e kongress, men dess innebörd är i förstone ganska vag. En bred, heterogen koalition står bakom C H Hermanssons val till ordförande. 1965 börjar Vietnamdemonstrationerna och Vietnamrörelsen. 1965 utkommer två Marx-urval på svenska, Bo Gustafssons *Karl Marx och Friedrich Engels* och Sven-Eric Liedmans översättning av Marx' ungdomsskrifter *Människans frigörelse*. André Gorz' *Arbetarstrategi och nykapitalism* kommer ut i svensk översättning under titeln *Arbetarrörelsen i överflödets samhälle*. Hermansson ger ut [Vänsterns väg](#). Göran Therborn lanserar begreppet ”en ny vänster” i en artikel i *Zenit* nr 2/65 med titeln ”Den nya vänstern är noll”, och sommaren 1965 skrivs boken [En ny vänster](#), som utkommer följande vår.

Unga filosofer börjar verka som upplysare om Vietnamkriget. *Clarté* blir framför allt en politisk tidskrift, med övervägande vänstersocialistisk orientering. Samtidigt börjar en marxist-leninistisk opposition ta sig uttryck, Nils Holmberg ger ut [Vart går Sveriges Kommunistiska Parti?](#). På den andra kanten ser 1965 också början på en radikaliserings av SAP. Då håller Palme sitt Vietnamtal på Broderskapsrörelsens kongress, vilket positivt skiljer ut SAP från resten av den västeuropeiska socialdemokratin. I december tillsätter regeringen Låginkomstutredningen, som kommer att ge upphov till även internationellt banbrytande samhällsvetenskapliga analyser av välfärdskapitalismens begränsningar.

Den nya vänsterns tre delar

En ny vänster att tala om i engelsk-amerikansk mening eller i västeuropeisk vänstersocialistisk mening fick Sverige aldrig. I dessa betydelse var den nya vänstern någonting utanför, i opposition mot, ett alternativ till socialdemokrati, kommunism och trotskism. Betecknande nog blev i Sverige ”den gamla vänstern” aldrig något begrepp. Det som i Sverige kom att kalla sig och att

⁷ C.H. Hermansson, muntlig uppgift.

kallas den nya vänstern eller nyvänstern var inriktad på, inte att ersätta utan att *förändra* den existerande vänstern.

Den omedelbara orsaken till denna svenska särart var den internationella radikaliseringsprocessens ytterst komprimerade förlopp eller, med andra ord, att allting hände nästan på en gång här. SAP hade gått stärkt ur ATP-striderna och skickligt skjutit kärnvapenfrågan framför sig. 1960 års programrevision var mera en kodifiering av rådande politik än en klar gir åt höger. Vid mitten av 60-talet framstod SAP därför mera som den dominerande kraften i svensk arbetarrörelse, än som ett parti som nyligen på viktiga punkter brutit mot grundläggande socialistiska antiimperialistiska och fredssträvande principer. SKP, å sin sida, hade lyckats skjuta 1956 års kris framför sig, till 1963, och då hade den interna maktbalansen kommit att förskjutas. När Vietnammörelsen började hade den redan en ledande kärna ur den prokinesiska riktningen i Clarté, som fick en våldsam skjuts av Clartés resa till kulturrevolutionens Kina 1966. Någon studentrörelse för yttrandefrihet, sexuell frihet, sociala rättigheter och elementär humanitär anständighet i universitetsadministrationen behövdes aldrig i det liberala välfärdssverige. Den nya svenska studentrörelsen var från första början marxistiskt orienterad.

En sak bör tilläggas. Perspektivet ”Marx i Sverige” är något annat än, t ex, ”vänstern i Sverige”. Det förra innebär en fokusering av mottagandet och användandet av Marx' teori och politik. En hygglig översikt över 60-talsvänstern som rörelse ger antologin [Utanför systemet, vänstern i Sverige 1968-78](#) (Sthlm 1978), vilken sin titel till trots, inte börjar 68. Rörelsesammanhanget till nedanstående anteckningar dras fram i, framför allt, Sören Wibes och Sven E Olssons artiklar.

Den nya vänstern kom i Sverige att omfatta tre, något olika men varandra närstående strömningar. Den ena var huvudsakligen teoretisk och ideologisk, och riktade sig först till socialdemokratin. Dess syfte var att introducera delar av västmarxismens teoretiska tradition och av det nya vänstersocialistiska strategiska tänkandet — ”socialistiska” eller ”antikapitalistiska” ”struktur-reformer” — för att förändra socialdemokratin i socialistisk riktning. Det viktigaste uttrycket för denna riktning var programboken *En ny vänster*, redigerad och till en stor del skriven av Göran Therborn, med Gunnar Olofsson, Lars-Ola Borglid och Rune Wiklund som medförfattare. Dess bas var mycket smal, den ursprungligen syndikalistiska tidskriften *Zenit*. *Zenit* hade av Wiklund och Therborn vridits åt humanistiskt marxistiskt håll och sedan av Therborn och Olofsson i en socialistisk riktning i hög grad inspirerad av *New Left Review* och André Gorz — och socialdemokratisk, främst lundensisk studentpolitik. En parallell strävan företrädde av filosofen Åke Löfgren i Stockholm. Löfgren skrev inte mycket men han inspirerade en mängd aktiviteter i gruppen Unga filosofer och, ett tag, en gruppering kallad Samling Vänster. Han var framför allt en det muntliga ordets man, vars föreläsningar om humanistisk marxism, av åsna vittnens skildringar att döma, trollband sina åhörare. Mellan den förra gruppen i Lund och den senare i Stockholm fanns ingen närmare kontakt.

Den nya vänstern i denna första bemärkelse var ingen rörelse. I förordet till boken *En ny vänster* sades den vara ”framför allt ett sätt att tänka och handla”. Som efterord kan man väl snarare säga, att den var ett sätt att tänka hos en liten grupp, mycket unga, intellektuella som kom att inspirera en avsevärt större krets av unga människors sätt att tänka och handla.

Där uppstod snart också, för det andra, en rörelse som identifierade sig som ny vänster. Året är 1966. Den 1965 startade veckotidningen *Tidsignal* blev så småningom ett språkrör och ett debattorgan. Våren 66 bildas Forum Vänster i Stockholm, SKPs ungdomsförbund, Demokratisk Ungdom, ger under redaktion av sin ordförande Kjell E Johanson, ut *Unga Kommunisterna*, en bok som explicit ansluter sig till en ny vänster. Demokratisk Ungdom byter 1967 namn till Vänsterns Ungdomsförbund. Våren 67 konstitueras Socialistiska Förbundet.

Allt det här var en del av breda vänsterströmningar i Vietnamkrigets spår och av framväxten av en ny ungdomskultur, av musik, sexualitet, internationalism. Men en ”ny vänster” blev aldrig mycket mer än en avgränsad politisk riktning inom denna helhet, en vänstersocialistisk orientering inriktad på att skapa en ny politisk kraft i samarbete med ett förnyat SKP. SF blev aldrig någon större politisk organisation, som sådan var VUF mycket mer representativ. Men som ideologiskt uttryck, för den nya vänstern som rörelse, kan nog SFs skrift [Program för socialism](#) från hösten 1967 sägas vara mest artikulerat. VUFs kursbok *Marxism — teori och praktik* vittnar om spridningen av nyvänsterns marxism i sin senare, mera radikala rörelseform.

Den viktigaste och till slut mest bestående nyvänsterströmningen var dock en tredje. Den var ett slags partipolitik och tog sig uttryck i en förnyelse och förändring av SKP inifrån och uppifrån. Som sådan företrädde den framför allt av SKPs ordförande sedan 1964, C H Hermansson. Hermanssons bok från 1965 *Vänsterns väg* och SKP—VPKs program från 1967 ger programmatiska uttryck åt den nya vänsterns tredje och politiskt mest betydelsefulla tendens.

Den nya vänstern som teori — och som radikal socialdemokrati

Det är nog knappast en förhävelse av eller en fördom hos den åttiotalistiske historikern med samma namn, att säga att i Sverige kom begreppet en ny vänster av både sympatisörer och kritiker att i hög grad definieras av 60-talets *Zenit*redaktör, studentpolitiker och sociologistudent med samma namn. Vare sig den politiska eller den intellektuella räckvidden, eller den teoretiska halten i den nyvänster-marxism, som Göran Therborn förespråkade och företrädde i mitten av 1960-talet, motiverar i detta sammanhang någon biografisk utläggning. Men den nya vänstern i denna form, som teori och ideologi, hämtade den sociala kraft den hade ur två sociala miljöer, om vilka några ord bör sägas.

Där var, för det *första*, tidskriften *Zenit*, till omorganisationen på nordisk oavhängig socialistisk basis 1967, utgiven av ”de syndikalistiska grupperna”. Trots veckotidningen *Arbetarens* — syndikalismens huvudorgan — militant antikommunistiska och anti-marxistiska linje kom *Zenit* att bli en viktig brygga mellan anarkosyndikalism och marxism. Den som skapade den möjligheten var, framför andra, *Zenits* redaktör under 60-talets första år, Rune Wiklund, stödd av SACs dåvarande sekreterare Herbert Anckar.

För det *andra* kom den nya vänstern i denna mening ur lundensisk studentpolitik. *Zenit* kom snart att få sin tyngdpunkt i Syndikalistiska studentklubben i Lund. 1964 och 1965 anslöt sig dennas ledande medlemmar också till Socialdemokratiska studentklubben. Radikal lundensisk studentpolitik före 1968 var en radikalism fjärran från inhemska både kulturella och politiska centra. Vanligen för släktens första student, denna generations energiska begåvningar i familjer från provinsiell småborgerlighet, agrar borgerlighet eller arbetarklass anländades i ett Lund av akademisk stagnation, fanns den enda intellektuella inspirationen att hämta utomlands. För en marxistisk utveckling var detta då en stor fördel, även om det också befrämjade en viss historielös ihållighet och okunnighet eller övermaga fördomsfullhet mot de inhemska radikala traditioner, som trots allt fanns. Inom den socialdemokratiska studentpolitiken märktes också effekten av avståndet till maktcentra i Stockholm. Den radikala studentpolitiken i Lund var mera radikal än den i Stockholm och Uppsala, samtidigt som den, i SKPs svagaste landsända, på det hela taget stod mycket fjärran den kommunistiska traditionen.

Radikal lundensisk studentpolitik under första hälften av 60-talet var i hög grad präglad av en gestalt, för många ett föredöme av kunskap och skärpa, Jörn Svensson. Utan att de personliga kontakterna någonsin blev särskilt intima hade Svensson en stor betydelse för den fem år yngre Therborns utveckling. Av Svensson inspirerades han till ett grundligt studium av och engage-

mang för Tredje världen, och i ett anti-EEC-föredrag av Svensson hörde han för första gången talas om *New Left Review*, som han snart inte bara prenumererade på utan även skaffade förelöparna till, *New Reasoner* och *Universities and Left Review*.

Svensson gick sin egen, individuella väg till SKP — VPK, som planeringsdirektör i Kristianstads länsstyrelse och hans första bok var ett märkligt opus om nyfascismen i Västtyskland, Det fjärde riket. 1965-68 stod han i bakgrunden, men i efterhand framstår det som tveksamt om den lundska nyvänstern hade kunnat utvecklas utan det exempel av militant och utanför allfartsvägarna noga informerade intellektualitet, som Jörn Svensson satte för det tidiga 60-talets vänsterstudenter i Lund.

Som svensk egenbeteckning kom begreppet en ny vänster att lanseras av Therborn i en artikel i *Zenit* nr 2 1965, ”Den nya vänstern är noll”. Huvudtemat är fienden, definierad som den borgerliga hegemonin, baserad på ”den svenska nykapitalismens effektivitet”. Den svenska kapitalismens styrka sägs nödvändiggöra ”att den huvudsakligen måste övervinnas med ett medvetande om utomekonomiska behov”. Det politiska perspektivet formuleras i politiskt vaga termer, närmast i behovet av en ”socialistisk intelligentsia”. Boken [En ny vänster](#) (hädanefter förkortad ENV) följer upp och utvecklar dessa och andra tankegångar i *Zenit* 1965. Men med en uttrycklig socialdemokratisk accentuering.

I förordet till ENV påpekas att ”tre av de fyra författarna är aktiva socialdemokrater” och att den nya vänstern här uppfattas ”ur socialdemokratisk synvinkel”. För Therborn och Olofsson, som var nyblivna medlemmar av SAP med syndikalistisk bakgrund, var detta en taktisk markering. Men den uttrycker också SAPs centrala position i svensk radikal politik före de nya rörelsernas tid, Vietnamrörelsen, studentrörelsen, de vilda strejkerna.

Vad var det för slags marxism som ENV uttryckte? Det kanske mest omedelbart påfallande draget är koncentrationen på den svenska välfärdskapitalismen och överhuvudtaget på det svenska samhället enbart. De internationella erfarenheterna har hämtats hem för att användas här. I förordet sägs visserligen att ”vårt arbete för en socialistisk samhällsomdaning måste.., vara förbundet med kampen i Tredje världen för nationellt oberoende och social revolution ... Men det viktigaste bidraget vi kan lämna f n är att söka förändra det samhälle som för oss ligger närmast i vägen, nämligen det svenska.”

Detta var mera en felaktig politisk taktik än en blågul inskränkthet. ENVs redaktör hade skrivit sina första marxistiska artiklar om marxismen i Tredje världen och var, samtidigt som boken skrevs, engagerad i den tidiga Vietnamrörelsen och -debatten. Perspektivet var att övertyga svenska socialdemokrater, inte att påverka svensk politik utifrån en antiimperialistisk rörelse. Det skulle dröja två år, innan det nya, positiva sambandet mellan inhemsk och internationell politik stod klart för ENVs författare. Våren och sommaren 1965 var bakgrunden närmast clart6sternas hopplösa motionerande i stockholmsk studentpolitik om svenskt erkännande av DDR o dyl.

En annan påtaglig skillnad mot den nya marxism som snart skulle utvecklas är den så gott som fullständiga frånvaron av akademisk ämneskritik. Det är blandekonomin, den liberala kulturdebatten och kulturkapitalismen, inte den borgerliga samhällsvetenskapen, som är kritikens föremål. Trots sin notapparat på sju sidor är ENV i denna mening en oakademisk bok. Marxismen i ENV är främst och huvudsakligen en humanistisk grundval för samhälls- och kulturkritik. Den strategi som framförs är uttryckt i en serie radikala reformförslag, strukturreformer, riktade till socialdemokratin, inte i termer av klasskamp och samhällsliga utvecklingstendenser. Från en marxistisk tradition, från Antonio Gramsci, kommer bokens centrala analytiska begrepp, hegemoni, och i kapitel två skisseras en historisk analys av utvecklingen mellan arbetarklass och

borgerlighet i Sverige med hjälp av begrepp som hegemoni, hegemoniskt och korporativt klassmedvetande. Men den ”ekonomisk/a/ och klassmässig/a/ grund” som hegemonin sägs ”vila ... på” skjuts i bakgrunden för en idealistisk betoning av Gramscis begrepp, som ”den ideologiska och moraliska makten, den intellektuella miljö inom vilken de politiska och andra samhälleliga besluten fattas” (ENV s 19). Den kritiska analysen av blandekonomin är, sina marxistiska rubrikparafraser till trots, företagen utan hjälp av marxistisk ekonomisk teori.

Marxismen som kritik är, i ENV, framför allt marxismen som humanism, som kritik av människans främlingskap. Marxismen åberopas också för sin intellektuella motståndskraft mot borgerligt tänkande.

Marxismens metod och människosyn har en sådan konkret historisk förankring och en sådan integritet, att den möjliggör en nödvändig intellektuell ideologisk självständighet gentemot den borgerliga hegemonin. (ENV s 37).

Den kamp i vilken denna Marxsyn sätts in är denna: ”Den nya vänstern är en strävan till ett socialistiskt humanistiskt samhälle, ett samhälle där människan kan utveckla hela sin personlighet, i arbete, samhällsliv, kultur och privatliv, ett samhälle utan främlingskap och auktoritära institutioner.” (s 9.) ENVs marxism är ett försök att ympa delar av den ”västliga marxismen” och, närmast, post-1956-humanismen, av både öst- och västeuropeisk tapping, på svensk socialdemokrati. Det var inte särskilt realistiskt.

Ur ett något senare tidsperspektiv konstateras, att det är något märkligt med det sena 50-talets och 60-talets diskussioner, såväl internationellt som i ENV, om människans främlingskap och människans självförverkligande. Den alienerade människan i dessa texter är könlös. Efter 70-talets feministiska kritik kan det synas falla så naturligt, att analysera kvinnans situation i mans-samhället i termer av alienation. Med en skammens rodnad har den självbiografiske historikern plikten att citera följande förklaring till att författarna av ENV inte tog upp ”könsrollsproblematiken”: ”så många andra har redan gjort det, också på ett radikalt sätt. Där är alltså en stor del av det socialistiska arbetet gjort.” (ENV s 7.)⁸

Alienationsproblematiken stod central för ENV-författarna på ett speciellt sätt. I den löpte deras strävan efter en radikal och sofistikerad kritik av den till synes krisfria välfärdskapitalismen samman med en del av den empiriska vetenskap huvudförfattarna studerade (den radikala industrisociologin) och med den från det syndikalistiska ursprunget härrörande fokuseringen på ”industriell demokrati” som central politisk målsättning.

Boken *En ny vänster* väckte ett visst uppseende, när den kom ut och fick en viss politisk betydelse både i SAP, SKP, däremellan och dessförinnan (hos politiskt nymornade). I sitt sammanfogande av internationell socialistisk diskussion och handfasta vänstersocialdemokratiska reformförslag, av marxistisk kulturkritik och radikal samhällsvetenskap, av historisk konturteckning och dagspolitiskt inlägg representerade boken något nytt och slagkraftigt. I sina enskilda delar däremot, är den knappast ett betydande intellektuellt verk. Mycket är oslipat och ofärdigt, tydligt präglad av läsefrukter som inte hunnit smältas, skisser och utkast som saknat en miljö för att diskuteras och konstruktivt kritiseras för att bringas till mognad. Dess politiska helhetsperspektiv är tydligt daterat och tidsbundet, det tidiga 60-talet, åren före Vietnamkrigets eskalering

⁸ Boken *Program för socialism*, Sthlm, Aldus/Bonniers, 1967, tar kortfattat upp kvinnans situation i det borgerliga samhället, s. 13. 1969 ger Zenit ut Juliet Mitchells *Kvinnorna — den längsta revolutionen*, i översättning av Thomas Gerholm och Dick-Urban Vestbro och med ett förord av Iréne Mathis, tre av den nya kvinnorörelsens marxistiska förespråkare i Sverige.

och Vietnamrörelsen, överhuvudtaget tiden före de nya rörelsernas tid.⁹

De politiska och intellektuella strävanden och krafter, som tog sig i uttryck i ENV var bara en del av den nya vänstern som teoretisk-politisk verksamhet. Dess viktigaste och mest bestående manifestation var påbörjandet av en koppling av radikal samhällskritik med samhällsvetenskaplig analys, av marxistisk teori med empirisk samhällsvetenskaplig beskrivningsanalys och politiskt ställningstagande. Tidskriften *Zenit* blev forum härför. Särskilt en sorts, för sin tid mycket ovanlig, analys kom snart att utmärka *Zenit* för flera år framåt. En kyligt objektiv, samhällsvetenskapligt grundlig men samtidigt öppet politiskt ställningstagande analys av vänstern själv och av den radikala arbetarrörelsen. Analysen av KFML i *Zenit* nr 12 (utkommer våren 1969 och skriven på nyåret) var det första publicerade uttrycket i större skala, som sedan fortsatte med analyser av SKP—VPK, SAP, och av alla de stora vilda strejkerna.¹⁰

Den nya vänstern som teori kom i Sverige att bli början på en samhällsvetenskaplig marxism av internationella dimensioner, och en samhällsvetenskaplig marxism med djupare politiska rötter och konkretare politisk förankring än i många andra länder. Däri, som ett övergångsstadium, som ett formativt ungdomsskede, ligger den nya vänsterns bestående värde i denna bemärkelse.

Den nya vänstern som aborterad rörelse

Den rörelse, som 1966-67 kom att identifiera sig som ny vänster, fick aldrig riktigt med luft under vingarna. Där fanns en bred vänsterrörelse i landet, men den tidigt utmejslade ideologin hos företeelsens teoretiker och de samtida politiskt betydelsefulla omvälvningarna i SKP snävade in den nya vänster-identiteten till dem som sympatiserade med den ena eller den andra av nämnda riktningar d v s med ideologin i ENV eller med den organiserade vänster-socialistiska rörelsen. Och dessa båda närmade sig varandra. De studier, som låg till grund för Therborns artikel ”Socialdemokratins kris och socialismens möjligeter” i *Zenit* nr 1/67, framför allt av rapporterna (av Edmund Dahlström m fl) till LO-kongressen 1966, ledde hos författaren fram till en mycket mer kritisk syn på socialdemokratin än tidigare. Bland förnyarna inom SKP och bland vänster-socialisterna i *Clarté* var man å sin sida i stora delar positiv till den nya teori och ideologi, som framfördes utanför partiet.

Den nya vänstern deltog aktivt i Vietnamrörelsen, men denna hade sin egen särpräglade (prokinesiska) ledning. Någon studentrörelse fanns ännu inte. Som rörelse blev den nya vänstern föga mer än en episod och ett moment i förändringen av SKP till VPK. Men detta var en betydelsefull förändring, en förändring som nog knappast hade lyckats ens till den grad som skedde förutan den nya vänstern utanför partiet. Också i denna, andra mening, var den nya vänstern ett övergångsskede med avsevärda bestående, men främst indirekta effekter.

I detta perspektiv och som ideologiskt symptom kan det vara berättigt att uppmärksamma en liten och kortlivad organisation, Socialistiska Förbundet.

⁹ Bland samtida kommentarer är nog Tomas Gerholms i *Clarté* nr 3/66, ”Varken — eller”, kanske den mest skarpsinniga, en nyanserad och konstruktiv kritik.

¹⁰ Det första exemplet på denna typ av analys var nog en dissekerande kritik av mycket av grundvalarna för *En ny vänster* — flertydigheterna i strukturreformstrategin i Västeuropeisk debatt, kontrasten mellan de ekonomiska problemens politiska radikalitet i den tidigare arbetarrörelsen, den inrikespolitiska fixeringen — i ett aldrig publicerat engelskspråkigt manuskript av Therborn från hösten 1967. (Det presenterades vid ett par internationella tillfällen, vid ett internationellt seminarium på VPKs kursgård Syninge med bl.a. C.H. Hermansson och Perry Anderson m.fl. från *New Left Review* och vid en debatt med Ernest Mandel i Köpenhamn. En liten del av texten skulle sedan, 1968, återkomma i en internationellt mycket uppmärksamman men i Sverige ganska obemärkt artikel, ”Från Petrograd till Saigon” = [Från det kalla kriget till vietnamkriget](#))

Socialistiska förbundet var en vänstersocialistisk sammanslutning bildad våren 1967 av SKP-medlemmar, socialdemokrater och tidigare oorganiserade, med syfte att i samarbete med den riktning inom SKP—VPK som C H Hermansson företrädde åstadkomma en organiserad breddning av den svenska vänstern.

Klämt mellan de inre motsättningarna i SKP—VPK, SAPs egen radikaliserings, den nya studentrevolutionarismen, och slutligen Tjeckoslovakieninvasionens slag mot den svenska kommunismen blev det företaget tämligen misslyckat. Men SF kom så småningom att förse VPK med ganska många framträdande politiska kadrer, inklusive partiets nuvarande sekreterare, Bo Hammar.

För den nya vänsterns historia är den av SF hösten 1967 utgivna boken *Program för socialism* inte utan intresse. Bokens innehåll anger den nya vänsterns ideologiska potential, och dess öde visar hur idéers bärkraft beror på specifika organiserade materialiteter.

Boken presenterade sig själv, genom baksidestexten, som ”ett manifest för den nya vänstern”. Huvudförfattare till den allmänna delen av programtexten var Göran Therborn, även om hans förslag hade bearbetats och på vissa punkter reviderats av SFs förbundsstyrelse, som stod som utgivare. Förbundets ordförande, Christer Hogstedt, tecknade i diskreta formuleringar förbundets historiska bakgrund, och Gunnar Olofsson, en av huvudförfattarna till ENV, bidrog med en ny positionsbestämning av den nya vänstern.

Den nya vänstern ställer sig här i samklang med samtida internationella strömningar, i stället för som tidigare som en unik, internationalistiskt intellektualiserad flygel av den svenska socialdemokratin. Gunnar Olofsson fångade de gemensamma tendenserna i sin artikel. Han talade om ”organisationernas kris”, ”den fasta rutinen, paragrafordningen och den stillastående atmosfären som kritiken riktas mot”, och han drog fram ”den nya populismen, vietnamrörelsens lärdomar och den nya popkulturen” (*Program för socialism* s 69).

Programförslaget hamrar in den globaliserade marxismens teser. De femtio allmänna punkterna börjar:

1. Vi lever i en värld där halva mänskligheten svälter och ännu fler är ständigt hungriga. 2. Det finns rika och fattiga länder. Men framför allt finns det rika och fattiga klasser ... 4. Metallarbetaren i Västerås och Tokyo, byggnadsarbetaren i Stockholm och Chicago, kontoristen i Malmö och Casablanca, den argentinske livsmedelsarbetaren och den indiske bonden, konsumenten i Gävle, Madrid, Dakar och Karachi, alla lever de dagligen under kapitalets självtagna makt. (A a s 9-10. Emfas borttagen.)

SF var i valförbund med VPK 1968 och delade partiets bakslag, i samma val som studenterna för första gången röstade kommunistiskt i någon utsträckning. På senhösten 1968 upplöstes SF, och flertalet av dess medlemmar gick in i VPK. Den ideologi som programsatserna uttryckt på sitt sätt, fortlevde i andra och olika former.

Den nya vänstern som partipolitik

Utvecklingen från SKP till VPK var historiskt helt unik för sin tid. I många stycken kom den svenska 60-talsutvecklingen att föregripa diskussioner och förändringar i andra kommunistiska partier med ett tiotal år, eller mer. Den internationella och den etablerade inrikespolitikens polarisering 1968 kom att drastiskt klippa vingarna av ett politiskt projekt som SKPs 21a kongress 1967 hade gett sitt stöd åt, innan det hunnit lära sig flyga. Historieskrivaren har att notera idéers och projekts begränsningar och nederlag, men han har också att frilägga det framåtblickande, de idéer som var före sin tid.

SKPs förnyelse blev så radikal som den blev därför att den var både före och efter sin tid. Men av de två skälen blev dess faktiska räckvidd så begränsad som den blev. Ändå, den förnyelse som skedde har dock lagt grunden till den situation som råder idag, då VPK är det sjätte största kommunistiska partiet i de tjugotvå länderna i Västeuropa, Nordamerika och Oceanien.

Efter sin tid var SKPs förnyelse från 1964 och framåt, eftersom den först och främst var ett svar på 1956 års kris. Före sin tid var den i sitt föregripande av 70-talets ”eurokommunism”.

Den nya vänstern som partipolitik tog sitt ideologiska uttryck i en väldig breddning av det marxistiska registret. 1967 års program hänförde sig och partiet till marxismen, inte till marxismen-leninismen. Motiveringen, i kongressdebatten, var just att den marxistiska tradition som partiet ville fortsätta omfattade också många andra värdefulla tolkningar och tillämpningar än enbart Lenins, från Gramsci till Guevara. Hermansson skrev i en artikel om det nya förslaget till program:

Man kan, utan att därför vilja utnämna några 'lärofäder', peka på bidrag från enskilda personer som Gorz, Mandel och Perry Anderson, från organisationer som de italienska vänsterpartierna. I Sverige har denna livaktiga teoretiska diskussion som programkommissionen i sitt arbete kunnat anknyta till i mycket tagit formen av 'den nya vänsterns' insatser för ideologisk förnyelse.

Hermansson hänvisade sedan vidare till Marx' ungdomsskrifter och alienationsdebatten, till Lenins imperialismteori och Gramscis statsteori.¹¹

Det italienska kommunistpartiet rymde många fler intellektuella, också på ledande poster i partiet, och hade, till skillnad från SKP en stor egen marxistisk idétradition. Men inte ens i PCI, och ännu mycket mindre i något annat KP vid den här tiden, fanns en sådan ideologisk och teoretisk öppenhet och lust att lära och diskutera som hos förnyelsens män och kvinnor i SKP. Det passar också helt in i detta remarkabla mönster, att en av programkommissionens ledamöter, efter kongressen ledamoten av partiets VU, Gunnel Granlid, något år senare också var en av initiativtagarna till den nya kvinnorörelsen i Sverige. Det var Grupp 8, en rörelse som redan från början fick en såväl marxistisk som feministisk inriktning.¹² Också detta var, såvitt jag vet, enastående.

Förnyelsen av SKP var också organisatorisk. Av både partitaktiska och strategiska skäl gick Hermanssons linje ut på att bryta upp den gamla partistrukturen. Detta var taktiskt nödvändigt, eftersom nyvänsterlinjen i SKP inte hade någon solid förankring i partiets djupa led. I partiledningen var Hermansson och hans närmaste förtrogna en minoritet, även om en del tunga namn ur den gamla partikadern gav dem manöverutrymme. Taktiken tycks ha varit att stödja närstående krafter utanför partiet för att ändra maktförhållandena inom partiet. SKP gav ekonomiskt stöd åt den vänstersocialistiska veckotidningen *Tidsignal* och införde för några år ett ”stödmedlemskap” för att sänka tröskeln mellan medlem och icke-medlem. Med den högsta partiledningens väl-signelse engagerade sig partimedlemmar i bildandet av Socialistiska Förbundet vårvintern 1967.

Men att förändra den rådande partistrukturen var också nödvändigt av strategiska skäl. Vid mitten av 60-talet stod det klart för den nya ledningen i SKP, att en strategi för socialism i Sverige inte kunde bygga på förhoppningen om en omkastning av styrkeförhållandena mellan SAP och SKP. Hermanssons bok *Vänsterns väg* är en djärv, märklig och, det vet vi nu, till slut misslyckad plädering för en radikal förändring av den rådande partistrukturen, i ett socialistiskt strategiskt perspektiv.

¹¹ C.H. Hermansson, ”Socialistiskt alternativ”, *Socialistisk Debatt* nr 1/ 67 s. 2.

¹² ”Feministisk” i den internationella betydelsen av militant kvinnoemancipatoriskt perspektiv. Inom den svenska kvinnorörelsen hade ”feministisk” tidvis en närmast negativ klang som synonym för icke-socialistisk kvinnomilitans.

Bokens tonläge anslås inledningsvis på detta sätt:

Kan en partiordförande erkänna att han anser det politiska parti han valts att företräda vara gammalmodigt och därvid bli tagen på allvar? D v s få sitt uttalande sakligt diskuterat.

Boken framlägger en internationalistisk och en socialistisk samhällssyn och knyter avslutningsvis an till inledningens diskussion om ”de gammalmodiga partierna” med att hävda att ”inget av de politiska partierna” har med tillräcklig styrka fört fram krav på stöd åt de fattiga ländernas utveckling, tillräckligt beaktat de försvarspolitiska konsekvenserna av kärnvapnen, utarbetat ett program för demokrati i företagen eller kunnat ”tillräckligt klart visa sambandet mellan lösningen av för alla medborgare aktuella problem och maktfrågan i samhället” (a a ss 174-5). Inte heller kvinnornas situation eller miljöproblemen, skulle väl författaren ha tillagt, om han skrivit sin bok på 70-talet. Den bästa organisatoriska utvecklingen ser Hermansson i skapandet av ett ”enhetligt socialistiskt löntagarparti” efter att ”hela arbetarrörelsen påverkats åt vänster” (s 176). Men den ”vänster”, vars ”väg” boken handlar om, är vidare än arbetarrörelsen:

Sett utifrån det nuvarande partipolitiska schemat handlar det om kommunister, socialdemokrater, vissa delar av nuvarande centerpartiet och folkpartiet. (s 177-8.)

Översatt i internationella marxistiska termer är detta ett hegemoniskt perspektiv, gramscianskt och post-leninistiskt. Det stora perspektivet var på lång sikt. ”Att stärka den socialistiska vänstern är nu den avgörande uppgiften för dem som vill vänsterutveckling i svensk politik”, är bokens slutord. Det skulle snart visa sig att förutsättningarna för detta var starkt begränsade och dessutom att dess innebörd var starkt kontroversiell bland socialisterna själva. Hermansson fick personligen i svensk opinion en ställning av vitt spridd respekt och sympati, som kommit få levande kommunistledare till del utanför de egna partileden. Men partiet självt förblev i den svenska politikens marginal.

Den fördröjda utlösningen i SKP av 1956 års kommunistiska kris, bevarade inom partiet en intellektuell och politisk kader, som ifall kraftmätningen med den ”gamla” kommunismen kommit på 50-talet, skulle ha förlorat och sannolikt uteslutits ur eller lämnat partiet. När krisen för ”1929 års män” — som i Sverige saknade Motståndsrörelsens erfarenhet och prestige — kom i SKP, fanns en bred internationell marxistisk och socialistisk diskussion och praktik för förnyarna att knyta an till. SKPs litenhet möjliggjorde, när chansen kom, en snabbare och radikalare förnyelse än vad som var möjligt i ett stort och tungmanövrerat parti som det italienska. Den andra sidan av saken är förstås, att vad Togliattis — den efterkrigstida västeuropeiska kommunismens störste politiker — arvtagare, Longo, Amendola och Ingrao, sade och gjorde vägde tyngre än vad som hände i SKP.

Universitetsmarxismen, nyleninismen och socialdemokratin

Hösten 68 var det slut med den nya vänstern som positivt identifikationsobjekt. Vad kom i stället? På det teoretiska planet utvecklades marxismen framför allt som akademisk kritik, som alternativt universitetsstudium, längre fram efter studentårens tid, som akademisk samhällsvetenskap. I september 1968 utkom första numret av en publikation som sedan dess spelat en mycket betydelsefull roll för svensk intellektuell marxism, *Häftet för Kritiska Studier*, ett utskott av gruppen Unga filosofer — liksom också tidskriften för seriös antiimperialistisk internationell journalistik och analys, *Kommentar*. Någon filosofisk ”västlig marxism” av betydelse uppkom aldrig i Sverige, men Åke Löfgren och andra ”unga filosofer” i Stockholm kom att i komprimerad form uttrycka den svenska akademiska marxismens utveckling från filosofi till samhällsvetenskap. Av ett tryckt ”Ackumulerat index 1968-1979” framgår att bara ungefär en åttondel av Häftens innehåll ägnats åt filosofi och vetenskapsteori, medan cirka 60 % av

utrymmet upptagits av artiklar i samhällsvetenskap. Häften har aldrig fungerat som språkrör för någon bestämd Marxtolkning. Dess redaktion har i stället erbjudit ett centralt forum för skilda riktningar. På sin tid en mycket ovanlig avsaknad av sekterism.

Genom Zenits, lundavänsterns och Cavefors' förlags insatser fick den svenska universitetsmarxismen en för internationella förhållanden ovanligt tidig och ovanligt stark inriktning på den Marx-tolkning som Louis Althusser och av Althusser inspirerade författare som Nicos Poulantzas representerade. Poulantzas inbjöds till Lund redan våren 1968 och hans Politisk makt och sociala klasser kom i svensk översättning 1969. Althusser's [För Marx](#) gavs ut 1968 och *Att läsa Kapitalet* 1970, översättningar föregångna enbart (och delvis) av italienska. 1969 kom *Kapitalets* första band ut i nyöversättning, genom Clartés försorg, och blev något av en bestseller, så småningom 20.000 sålda exemplar.

Medan den nya vänsterns ursprungliga banérförare orienterade sig i leninistisk riktning, fördes dess marxism vidare av andra inom socialdemokratin. För författarna till den av Roland Pålsson redigerade socialdemokratiska debattskriften *Inför 60-talet* var marxismen, om någonting överhuvudtaget, ett nu irrelevant förflutet. Men för redaktörerna av *Inför 70-talet*, Leif Biureborgh och Eva Swedenmark, och flera av de äldre medarbetarna — säkert utvalda för den skull — som Ernst Wigforss och Stellan Arvidsson, har marxismen ånyo kommit i centrum. I redaktörernas inledning ställs problemet med den borgerliga hegemonin och koncentrationen av produktionsmedlen ”till en liten ekonomisk härskarklass”.

I alla sina riktningar var den nya vänstern anti-leninistisk eller post-leninistisk. I slutet av 60-talet vände de alla tillbaka åt leninistiskt håll. *En ny vänsters* huvudförfattare och tidskriften *Zenit* ger uttryck åt en nyleninistisk hållning fr o m 1969. VUF ger ut en marxist-leninistisk grundkurs, och 1970 bildar förbundets majoritet ”Marxist-leninistiska Kampförbundet”. På VPKs kongress 1969 talar Hermansson inte längre om de gammalmodiga partierna utan om ”den roll som den marxistiska teorin tilldelar ett kommunistiskt parti”. 1972 års VPK-program ställer partiet på grundval av ”Marx' och Lenins revolutionära teori”.¹³

För det tidiga 80-talets stämningsslag har denna vändning ibland framstått som obegriplig och rentav skamlig. Även om det inte finns plats för någon längre utredning, kan därför några förklarande ord vara behövliga.

Vänsterns internationella vändning åt och nyaktualisering av Lenin i slutet av 60-talet och början av 70-talet hade två olika ursprung. Det ena uttryckte en dramatisk expansion för riktningar, som från klassiska kommunistiska positioner angripit såväl kommunistpartiernas senare utveckling i väst som den nya vänstern. I Sverige tog sig denna riktning huvudsakligen nystalinistisk form, starkt inspirerad av kulturrevolutionens Kina, KFML, MLK, KFMLr, SKP etc. I andra länder, som t ex England, kunde trotskistiska varianter överväga. Vilken variant som blev dominerande berodde på traditioner och styrkeförhållanden inom den yttersta vänstern omkring 1965, just före det stora uppsvingets tid.

Den andra källan till det nya intresset för Lenin var den nya vänsterns, i bred mening, politiska nederlag inför de bestående institutionerna *samtidigt* med att den unga generationens radikaliserings fortsatte och växte i omfång. I det sammanhanget betydde Lenin framför allt en *institutionell realism*, och en leninistisk orientering en återupptäckt av *politikens*, politiska institutioners och politiska organisationers *specificitet*. För den nya vänstern hade det varit samhället, kulturen, ideologiska värdesystem, klasser och mellanmännsliga relationer som helt hade stått i focus.

¹³ Jämför K. Lindkvist, *Program och parti*, Lund, Arkiv, 1982 ss. 80-81.

Från båda dessa håll, från den snabbt förstörade traditionella vänstern och från den självkritiska f d nya vänstern blev Lenin en naturlig riktpunkt, ”Revolutionens aktualitet: det är Lenins grundtanke”, som Lukács skrev i sin utmärkta bok [Lenins tankevärld](#).

I efterhand är det naturligtvis lätt att se, att de Gaulles lätta seger i juni 1968 klagade revolutionens inaktualitet i klassisk bemärkelse i utvecklade kapitalistiska samhällen. Just då var det inte fullt så uppenbart. Krisen i Italien fortsatte och fördjupades. Indokinakriget eskalerade ytterligare, liksom motståndet mot det. Den härskande klassen i kapitalismens centra var allvarligt oroad, vilket framgår av den Trilateral kommissionens rapport, *The Crisis of Democracy*, från 1975.

Av sina fiender, både gamla och nya, brukar leninismen beskyllas för ”elitism”. Historiskt sett är detta föga mer än ett polemiskt slagord, även om uttrycket förvisso har sin realitet i efterrevolutionära styrelseformer, av flera skäl. Hursomhelst, vänsterns orientering åt Lenin omkring 1970 kan inte sakligt beskrivas eller förstås i sådana termer. Riktigt däremot, är att de nystalinistiska grupperna i farsartade former entusiastiskt återupplivade stalintidens sekterism och skrupelfrihet. De revolutionära framtidsfantasierna hos dessa grupper hade påtagliga likheter med de bistra realiteterna i de stora länderna i öster.

Men en historisk bedömning kan inte stanna därvid. Revolutionens aktualitet innebar, för alla vänsterns riktningar, först och främst ett oerhört självupppoffrande politiskt arbete, av solidaritetsinsamlingar för kämpande folk och strejkande arbetare, av tungarbetad informationsspridning och agitation, av strävanden att organisera människor i kamp, studenter, arbetare, hyresgäster, kvinnor, av kollektiva studier i cirklar om samhällsteori, filosofi, historia o s v. Dessa människor, som offrade karriärer, vardaglig avkoppling, större delen av sin inkomst och varje form av bekvämlighet, hade en brinnande övertygelse om att de verkade för en riktig sak och att de hade historien på sin sida. Men att välbeställda proffspolitiker med garanterad politikerpension, ombudsmän som utan att blinka gör överenskommelser och uttalanden i 10.000-tals myndiga människors namn, massmediapersonligheter på modet beskyller denna vänster för ”elitism” är inte bara missvisande. Det är obscen. Vänstermilitanterna misstog sig i sitt strategiska perspektiv, men deras slit har haft en bestående effekt i den vida radikaliserings av arbetarklass, mellanskikt, fackföreningar och stora arbetarpartier som blev synlig från mitten av 70-talet.

Också intellektuellt hade den nyleninistiska orienteringen, trots sina begränsningar och sina politiska illusioner, en stor och positiv effekt. Därigenom fick den marxistiska politiska teorin, en ny blomstring, som intellektuell teori kan man rentav säga, genombrott. Hit hör större delen av Nicos Poulantzas' arbeten, Perry Andersons verk om den feodala och *Den absolutistiska staten*, Therborns [Vad gör den härskande klassen när den härskar?](#), Mats Dahlkvists, *Staten, socialismen och socialdemokratin*, Jörn Svenssons *Du skall ta ledningen och makten* m fl. — Efter återvändandet till Lenin har också Gramsci kunnat läsas, förstås och användas mera historiskt riktigt, d v s materialistiskt, som en efterföljare till och förnyare av Lenin.

Det svenska 60-talet

Naturligtvis finns det många andra svenska marxistiska sextiotal än det som har tecknats här. 60-talet var då Jan Myrdals skriftställning bildade bred opinion, från *Stockholms-Tidningens* Söndagsmorgnar i mitten på årtiondet; då analyserna av imperialismen tog fart — bäst utvecklade i Lennart Berntssons och Gunnar Perssons *U-hjälp och imperialism* (1968); då det första svenska marxologiska arbetet av betydelse skrevs, Sven-Eric Liedmans *En värld att vinna* 1968. Det var också översättningarnas och introduktionernas tid.

Viktigare och märkligare än alla dessa personliga och kollektiva 60-tal, som de som var med kan dra sig till minnes med mer eller mindre bemästrad nostalgi — eller nyfilosofisk skam — är ändå något annat. Det var inte bara så, att stora världen bröt in i det lilla välmående landet i den arktiska utkanten. 1960-talet betydde också ett *internationellt genombrott* för det lilla landets vänster, dess vänsterintellektualitet, dess marxism och dess vänsterpolitik.

Tydligast och mest lysande uttryckte sig detta i reportage, kulturkritik och dramatik. I Peter Weiss' *Marat/Sade*, *Rannsakingen* m fl pjäser, i Jan Myrdals *Rapport från en kinesisk by* — och hans essay *Confessions of a Disloyal European* —, Sven Lindqvists *Slagskuggan*. Göran Palms *Indoktrineringen i Sverige* stannade väl inom Sverige men var också så gott som oöverträffad i sin kritiska genre.

På ett mycket mer begränsat plan visade det sig också, att svensk akademisk marxism från ett nolläge på några få år fick en sådan utveckling att den väckte internationell uppmärksamhet. Tre sådana verk kan nämnas, av sinsemellan djupt oeniga författare: Joachim Israels *Alienation. Från Marx till modern sociologi* (1968), Bo Gustafssons *Marxism och revisionism* (1969) och Göran Therborns uppsatser om Frankfurtskolan.¹⁴ Snabbt blev de översatta till och diskuterade på många olika språk.

Det neutrala landet med dess trots allt (från Strindberg, Wicksell och 30-talet) relativt progressiva intellektuella traditioner, med sin på grund av språk och läge relativa autonomi från de stora länderna och med sina välutbyggda positivistiska universitet visade sig ha stora resurser, av öppenhet och nyfikenhet, av saklighet och analytisk träning, varmed den internationella bilden kunde tillföras något nytt, när väl den liberala amerikanska spegeln spräckts.

Politiskt var det svenska 60-talet radikalt framsynt i förändringen av SKP till VPK. Som politisk ledare för den och som författare till den tidens mest inträngande verk av marxistisk samhällsforskning, *Monopol och storfinans*, framstår C H Hermansson som en av de största gestalterna i den svenska marxismens historia.

Radikaliseringen av den svenska arbetarklassen mot slutet av årtiondet, Vietnamkrigets radikala internationalisering av svensk opinion och svensk socialdemokrati, och den nya marxistiska samhällsdebatten kom också att leda fram till den internationellt respekterade och relativt radikala ställning som svensk socialdemokrati intar sedan andra hälften av 70-talet. I internationell marxistisk och socialistisk debatt på senare år har svensk arbetarrörelse och vänster-socialdemokratiska intellektuella som Walter Korpi och Ulf Himmelstrand kommit i focus. Och när en framträdande sociolog och politisk debattör från socialdemokratins mittfält 1979 ska hålla ett föredrag om ”Välfärdsstatens kris”, så anlägger han ett uttryckligen marxistiskt perspektiv på samhällsutvecklingen.¹⁵ Även för den radikalaste kritikern av programrevisionen på 1960 års SAP-kongress var ”den marxistiska historieuppfattningen och allt vad därmed sammanhänger... lögn”. Nitton år senare säger Sten Johansson:

De sju tendenser som Marx identifierade täcker i stort sett de problem som upptar oss nu, när vi skall diskutera välfärdsstatens kris.¹⁶

1960-talet var efter 1880-talet det viktigaste årtiondet i den svenska marxismens historia. Inte så mycket för vad det var, som för vad det lade grunden till.

¹⁴ En första version publicerades i *Häftan för kritiska studier* nr. 5 och 6 1969. Senare översatta från engelska under titeln *Till kritiken av den kritiska teorin*, Lund, Arkiv, 1980.

¹⁵ Sten Johansson på Nordiska Sociologförbundets kongress 1979, publicerad i *Tiden* 1979 ss. 429-37.

¹⁶ *Tiden* 1979, s. 437.

Lästips. Mer om "68-vänstern"

[Majrörelsen 1968](#). Bibliografi/artikelsamling om upprorsåret 1968.

Kjell Östberg: [1968 - när allt var i rörelse](#).